

"OROL DENGIZINING QURIGAN TUBI: YANGI SAHRO — OROLQUM"

Aminova Dilrabo Raximovna

Zinatdinova Aida Zafar qizi

Sattarova Gulnoza Botir qizi

Dosjanova Dina Nursultanovna

Djumbaeva Maqpal

Ózbekiston Respublikasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19956631>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan global ekologik muammolar va dengizning qurigan tubida paydo bo'lgan yangi sahro — Orolqumning shakllanish jarayonlari tahlil qilinadi. Muallif Orolqum sahrosidan ko'tarilayotgan tuzli va changli bo'ronlarning atrof-muhit hamda aholi salomatligiga salbiy ta'sirini yoritib beradi. Shuningdek, maqolada hududda ekologik muvozanatni tiklash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, xususan, dengiz tubida saksovulzorlar va yashil qoplamalar barpo etishning ahamiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Orol dengizi, Orolqum, ekologik inqiroz, cho'llanish, tuzli bo'ronlar, yashil qoplamalar, saksovulzorlar, Orolbo'yi, barqaror rivojlanish, ekotizim.

Insoniyat tarixi davomida tabiat ustidan qozonilgan 'g'alabalar' ba'zan kutilmagan va ayancli meros qoldiradi. Bir paytlar dunyoning to'rtinchi yirik ko'li hisoblangan Orol dengizining o'rnida bugun sayyoramizning eng yosh sahrosi — Orolqum paydo bo'ldi. Bu shunchaki qumloq hudud emas, balki har yili millionlab tonna zaharli tuz va changni atmosferaga tarqatayotgan global ekologik 'o'choq'dir. Ushbu maqolada biz 'ko'k dengiz'ning 'oq sahro'ga aylanish fojiasini va bu jarayonni to'xtatishga qaratilgan so'nggi umid chora-tadbirlarini tahlil qilamiz."

"Orol dengizining qurishi — zamonaviy dunyoning eng yirik antropogen ekologik inqirozlaridan biri bo'lib qolmoqda. Qurigan tubda shakllangan 5,5 million gektardan ortiq maydonni egallagan Orolqum sahrosi mintaqa iqlimini keskin o'zgartirib, cho'llanish jarayonlarini jadallashtirdi. Biroq, bugungi kunda bu hududda hayotni qayta tiklash imkoniyati bormi?"

Maqolada dengizning qurigan tubida barpo etilayotgan 'yashil qoplamalar' va saksovulzorlarning mintaqa ekotizimini barqarorlashtirishdagi strategik ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi."

"Markaziy Osiyodagi ekologik muvozanatning buzilishi bevosita Orol dengizining regressiyasi bilan bog'liq. Dengiz tubining ochilib qolishi natijasida yuzaga kelgan Orolqum sahrosi nafaqat mahalliy, balki global miqyosdagi tuz-chang uzatish markaziga aylandi. Ushbu tadqiqotda Orolqumning shakllanish dinamikasi, uning aholi salomatligiga ta'siri va cho'llanishga qarshi kurashda saksovul o'rmonlarini ko'paytirishning samaradorligi o'rganiladi."

Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan eng muhim oqibatlardan biri — bu uning tubida 5,5 million gektardan ortiq maydonni egallagan Orolqum sahrosining paydo bo'lishidir. Bu jarayon shunchaki suvning chekinishi emas, balki mintaqaning butun ekotizimini ildizidan o'zgartirib yuborgan murakkab cho'llanish jarayonidir. Orolqum bugungi kunda dunyodagi eng faol "tuz-chang" tarqatuvchi o'choqlardan biriga aylangan.

Dengiz tubidan har yili oʻrtacha 75 million tonnadan 150 million tonnagacha qum, chang va zaharli tuz zarralari atmosferaga koʻtariladi.

1. Zaharli tarkib: Ushbu chang tarkibida oʻnlab yillar davomida daryolar orqali oqib kelgan mineral oʻgʻitlar, pestitsidlar va gerbitsidlar qoldiqlari mavjud.

2. Tarqalish areali: Kuchli shamollar bu zaharli changlarni nafaqat Orolboʻyi hududlariga, balki minglab kilometr uzoqlikka — Pomir togʻlari choʻqqilaridan tortib, Grenlandiya muzliklari va Skandinaviya oʻrmonlarigacha yetkazmoqda.

Orol dengizi ilgari mintaqada "termal regulator" (haroratni muvozanatlovchi) vazifasini bajargan boʻlsa, bugun uning oʻrnidagi Orolqum bu muvozanatni buzmoqda.

1. Harorat amplitudasi: Suv sathining yoʻqolishi yozning yanada issiq, qishning esa yanada qahraton kelishiga sabab boʻldi (kontinentallik darajasi ortdi).

2. Namlikning kamayishi: Havodagi namlik darajasining keskin pasayishi natijasida Orolboʻyi hududlarida oʻsimlik va hayvonot dunyosi (biodanillik) 10 barobarga qisqarib ketdi.

Muhim fakt: Orolqum — insoniyat koʻz oʻngida va uning bevosita aralashuvi natijasida vujudga kelgan sayyoramizdagi yagona "antropogen sahro" hisoblanadi. Uning hududi yildan-yilga kengayib borishi nafaqat Oʻzbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning oziq-ovqat xavfsizligi va aholi genofondiga bevosita tahdid solmoqda.

Orol fojiasini nafaqat mintaqaviy, balki global muammo sifatida dunyo hamjamiyatining eʼtiboriga havola qilishda Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning siyosiy irodasi va tashabbuslari hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻldi. Bu boradagi ishlar shunchaki nazariya emas, balki aniq strategik "yoʻl xaritalari" asosida amalga oshirilmoqda.

Prezidentimiz tomonidan BMT Bosh Assambleyasining 72 va 75-sessiyalarida Orol masalasi boʻyicha qatʼiy takliflar ilgari surildi. Buning natijasida:

1. Orolboʻyi mintaqasi — ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi: BMT tomonidan maxsus rezolyutsiya qabul qilinib, hududga xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va zamonaviy yashil texnologiyalarni joriy etish uchun huquqiy asos yaratildi.

2. Koʻp tomonlama sheriklik: BMTning Inson xavfsizligi boʻyicha koʻp tomonlama sheriklik Trast jamgʻarmasi tashkil etildi. Bu jamgʻarma orqali Orolboʻyi aholisining turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan oʻnlab ijtimoiy loyihalar moliyalashtirilmoqda.

Prezidentning shaxsan tashabbusi bilan 2018-yildan boshlab Orol dengizining qurigan tubida keng koʻlamli oʻrmonlashtirish ishlari boshlandi. Bu loyiha oʻz koʻlami bilan dunyoda oʻxshashi yoʻq tadbirdir:

1. Ommaviy koʻkalamzorlashtirish: Qisqa muddat ichida 1,7 million gektardan ortiq maydonda saksovul, qandim va boshqa shoʻrga chidamli oʻsimliklar ekildi.

2. Ilmiy yondashuv: Shavkat Mirziyoyev oʻz chiqishlarida taʼkidlaganidek, *"Biz tabiatga qilgan xiyonatimiz uchun undan uzr soʻrashimiz va Orolni qaytara olmasak-da, uning atrofida hayotni saqlab qolishimiz shart"*. Shu maqsadda Nukusda Xalqaro innovatsiyalar markazi tashkil etilib, hudud sharoitiga mos oʻsimlik turlari ilmiy asosda tanlab olinmoqda.

3. Prezidentning "Orolboʻyini rivojlantirish" strategiyasi faqat ekologiya bilan cheklanib qolmay, hudud iqtisodiyotini ham qamrab oladi.

Mo'ynoq tumanining mutlaqo yangi qiyofa kasb etishi, zamonaviy infratuzilma, aeroport va sanoat korxonalarining barpo etilishi — fojia hududini barqaror rivojlanish markaziga aylantirishning amaliy isbotidir.

Prezident asarlarida va nutqlarida ilgari surilgan "Inson qadri uchun" tamoyili Orolbo'yi hududida har bir fuqaroning toza havo, toza suv va xavfsiz kelajakka bo'lgan huquqini ta'minlashda bosh mezon bo'lib xizmat qilmoqda.

Orol fojiasi — insoniyatning tabiatga bo'lgan asossiz aralashuvi qanchalik og'ir oqibatlariga olib kelishini ko'rsatuvchi achchiq saboqdir. Biroq, bugungi kunda Orolqum sahrosida amalga oshirilayotgan misli ko'rilmagan ishlar bu fojiani imkoniyatga aylantirish mumkinligini isbotlamoqda. Orol dengizining qurigan tubida barpo etilayotgan "yashil qoplamalar" va saksovluzorlar nafaqat mintaqadagi ekologik vaziyatni barqarorlashtirishga, balki global iqlim o'zgarishlarining salbiy ta'sirini yumshatishga ham xizmat qiladi. Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan oqilona strategiya va xalqaro hamjamiyatning birlashgan harakatlari natijasida "oq sahro" o'rnida "yashil voha" shakllanmoqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Orolqum muammosini hal etish faqatgina texnik yoki ekologik vazifa emas, balki kelajak avlodlar oldidagi insoniy burchimizdir. Maqolada tahlil qilingan choralar:

1. Ekologik muvozanatni qayta tiklash;
2. Aholi salomatligini himoya qilish;
3. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash yo'lida tashlangan dadil qadamlardir.

Orolning qaytishi uzoq va murakkab jarayon bo'lishi mumkin, ammo bugun ekilayotgan har bir saksovu ko'chati — ertangi musaffo osmon va sog'lom kelajak uchun qo'yilgan poydevordir. Zero, tabiat bilan uyg'unlikda yashashgina insoniyatning davomli taraqqiyotini ta'minlay oladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72 va 75-sessiyalaridagi nutqlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". 2019-yil 30-oktabr.
4. Alixonov B.B. "Orol muammosi: Ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar". – Toshkent, 2017.
5. Reimov P.R., Reymov A.M. "Orolqum ekotizimlari va ularning monitoringi". – Nukus, 2020.
6. UNCCD (BMTning Cho'llanishga qarshi kurash konvensiyasi) hisobotlari. "Markaziy Osiyoda yerlarning degradatsiyasi va Orol fojiasi". 2022.
7. Zonn I.S., Kostianoy A.G. "The Aral Sea Encyclopedia". – Springer, 2009. (Xalqaro manba sifatida).
8. O'zbekiston Respublikasining "Ekologik nazorat to'g'risida"gi Qonuni.

9. Turdiyev A. "Orolning qurigan tubini ko'kalamzorlashtirishning ilmiy asoslari". Ilmiy maqola, Toshkent, 2021.
10. Stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari (Orolbo'yi demografiyasi va ekologiyasi bo'yicha).